

AKADÉMIA KLASICKEJ EKONÓMIE 2023

Spev sirén je silnejší ako pud sebazáchovy

Úvod

Jeden z najzaujímavejších príbehov antickej mytológie opisuje bytosti, ktoré svojou nadpozemskou krásou a neodolateľným spevom lákali zmätené obeť do záhuby. Sirény dokázali zmanipulovať námorníkov, aby iracionálne otočili kormidlá, zmenili kurz a následne rozbili svoje lode na útesoch. Jav, kedy jednotlivec (alebo celé spoločenstvo) podľahne vábeniu lahodnej hypnózy navzdory všemožným logickým argumentom sa zďaleka netýka len abstraktnej roviny gréckej mytológie. Analógie tohto javu môžeme nájsť v rozličných sférach ľudskej činnosti. Bývajú predmetom skúmania psychológov, politológov, sociológov a z pohľadu tematického ukotvenia tejto eseje sú hlavne ich dôsledky fascinujúcim materiálom aj pre ekonómov. Kde inde by sa dala helénska metafora príznačnejšie pretaviť do socioekonomickej reality než v kolíske jej zrodu?

Zhruba o 2800 rokov neskôr, od kedy Homér písal svoje eposy, sa na Peloponézskom polostrove znovu rozoznali hypnotizujúce piesne. Tentokrát však Sirény vzali na seba podobu monetárnej a fiškálnej stimulácie, prinášajúcej postupnú eróziu zodpovednosti pri riadení štátu. Umelo vytvorená ilúzia bohatstva bola zacyklená spolu s demokratickou vôľou ľudu, a to takým spôsobom, že národ si volil len predstaviteľov, ktorí ho hnali stále viac s napnutými plachtami a rýchlejšími veslami smerom k nárazu. Neváhali z roka na rok zvyšovať verejné výdavky, štedré sociálne programy sa striedali s ešte štedrejšími výhodami, ktoré bolo prakticky nemožné v dlhodobom horizonte vykrývať len výkonnosťou gréckej ekonomiky. Iní, čo mali ambície ich pri kormidle vystriedať, museli ponúkať ešte viac. Rozpočtová disciplína sa tak absolútne vymkla spod kontroly. Problémy sa naplno obnažili v roku 2009, kedy grécki predstavitelia priznali manipulácie so štatistikami a dátami pri uvádzaní verejného dlhu z minulých období, čo prirodzene ešte viac podkopalo dôveru investorov, medzinárodných inštitúcií a gréckych veriteľov. Obrovský nárast nákladov na obsluhu gréckeho dlhu priniesol onen pomyselný náraz nepričítaných námorníkov na skaly. Grécko zrazu nebolo schopné samé splácať svoje záväzky a v snahe vyhnúť sa tvrdému, neriadenému bankrotu prijalo záchranné mechanizmy v réžii trojice ECB, MMF, EK. Podmienky úsporných opatrení (zníženie verejných výdavkov, zvýšenie daní a potreba štrukturálnych reforiem pod medzinárodným dohľadom) vyvolali výrazný prepad, resp. skokové zrealnenie životnej úrovne a s tým spojené masívne sociálne nepokoje.

Ako súvisí grécky príbeh so Slovenskom?

Hlavným cieľom mojej myšlienkovej Odyssey nie je ponoriť sa hlbšie do rozboru gréckej krízy, ale skôr sa na jej pôdoryse zamyslieť nad určitými paralelami s vývojom Slovenska. Chcel by som hľadať prípadné poučenia pre našu krajinu, možno aj s jemným presahom do psychológie jednotlivca. Slovenská kolektívna pamäť sa síce nemôže opierať o eposy Homéra, no napriek tomu sa pri sledovaní domáceho ekonomického vývoja vynárajú určité podobnosti, či dokonca deja-vu s trpkosťou podobnou gréckemu príbehu. Najtragickejší totiž nie je osud spoločenstva, ktoré na svojej ceste spraví fatálne chyby, ale skôr údel tých, ktorí mali možnosť všetko sledovať v priamom prenose nedávnej minulosti a bez náznaku poučenia sa vyberú rovnakou trasou. Pričom následky na konci tohto dobrodružstva sú neslávne známe. Čo nás vedie k nekritickej odovzdanosti načúvať spevu sirén napriek gréckej skúsenosti? V snahe hľadať súvislosti sa vyberiem opäť na krátke bádanie do minulosti.

Historický vývoj každej krajiny je špecifický a inak to nie je ani v našom prípade. Už samotná existencia Slovenskej republiky nie je samozrejmosťou a nebyť (pre nás) pozitívneho vývoja na vojenskom aj diplomatickom poli po 1. svetovej vojne, zrejme by o nej nebola ani reč. Preto by som začal krátky historický exkurz práve tu (pokusenie vypraviť sa až k zbojníckej ére Jánošíka by znamenalo už priveľa mytológie na jednu esej). Český historik Pavel Kosatík označuje Slovákov za víťazov 20. storočia¹. Pretože národu, ktorý už bol v pokročilej fáze asimilácie do maďarskej populácie, sa otvorili možnosti na úplne inú cestu. Vznik Československej republiky postavenej na ideách demokracie a trhového hospodárstva dostal našich občanov do novej situácie. Okrem prebúdzania národnostnej emancipácie, bolo pre nich nevyhnutné aj preformátovanie myslenia od feudálneho (s prílišným dôrazom na náboženský dogmatizmus) viac smerom k individualizmu, občianskej uvedomelosti, osvojovaniu si kapitalistických princípov a pochopeniu významu súkromného vlastníctva. Okrem výraznej priemyselnej produkcie bola 1. ČSR na svoju dobu známa aj ako veľmi veľmi pokrokové štátne zriadenie. Nielenže umožnila vznik viacerých kultúrnych inštitúcií, ale už z podstaty svojho fungovania viedla jednotlivca k budovaniu občianskeho povedomia a zodpovednosti za chod štátu ako to popisuje James M. Buchanan vo svojom diele *Politika očima ekonoma*: „*V demokracii se člověk považuje současně za účastníka vládnutí (občana) a objekt, který je nucen dodržovat standardy chování, které si možná nevybral, včetně*

¹ rozhovor pre denník Postoj (08.05.22)

<https://www.postoj.sk/105375/nie-som-lichotnik-ale-slovaci-su-vitazmi-20-storocia>

neskrývaného souhlasu s konfiskací statků, se kterými nakládá jako „s vlastními“, a to prostřednictvím zdanění.“²

Žiaľ, 50 rokov nerušeného vývoja, ktoré si otec republiky T. G. Masaryk želal pre svoje “dieťa”, nebolo republike dopriate a v kontraste s tým, ako okolnosti 1. svetovej vojny viedli k jej vzniku, tak naopak okolnosti pred 2. svetovou vojnou viedli k jej rozpadu. To, čo nasledovalo po roku 1948, by sa z pohľadu mojej úvahy dalo považovať za jeden z kľúčových prvkov. Vedúca úloha komunistickej strany v štáte totiž spoľahlivo valcovala niekdajšie princípy 1.ČSR, pracovala na deštrukcii tvorivého individualizmu, trhových mechanizmov, občianskej spoločnosti a inštitútu súkromného vlastníctva.

Zhruba v tomto období nastal zárodok mentálneho odpojenia radového občana od zodpovednosti za chod spoločnosti, štátu a v konečnom dôsledku aj seba samého. Direktívne spriemerovanie ľudu má za následok, že snaha jednotkárov bude vždy márna, lebo dostanú rovnakú trojku ako päťkári. Dokonca, keď sa päťkári rozhodnú angažovať v prospech režimu, ich vyhliadky sú ešte lepšie, pretože ako možno parafrázovať Amerického spisovateľa Michaela Parentiho: *„Zatiaľ, čo demokratické režimy odmeňujú kreativitu, tie autokratické naopak vyzdvihujú lojalitu.“³* Namiesto Masarykových vysnívaných 50-tich rokov demokratického vývoja, sa v podvedomí národa počas 40 rokov totalitného režimu usádzal toxický prach kolektivistického myslenia. Bola to dostatočne dlhá doba na mentálne poškodenie niekoľkých generácií, čoho dôkazom je aj zľudovené a mnohými dodnes obdivované heslo o „kradnutí, respektíve neokrádaní vlastnej rodiny”.

Druhou stranou mince je, že tento systém fungovania skôr, či neskôr objaví svoje limity a je veľká šanca, že po ekonomickom kolapse nastane aj ten politický. Stalo sa tak aj v našom prípade a tu prichádza zase svetlejšia časť nášho historického vývoja. Pretože ekonomicky zaostávajúci štát s určitými fundamentálnymi predispozíciami v oblasti ľudských a prírodných zdrojov v sebe skrýva veľký rastový potenciál. Podobne, ako keď morbidne obézny človek aplikuje pár dietologických rád a odstráni najzvrhlejšie zlozvyky, výsledky sa dostavia zvyčajne veľmi rýchlo. Samozrejme, po počiatočnom úspechu vždy príde do momentu, keď sa telo adaptuje na nový stav a vtedy je pre pokračovanie želaných výsledkov potrebné pridať zase nejaké úsilie navyše. Slovákovi sa po 40 ročnom totalitnom marazme a divokých, transformačných deväťdesiatkach už v rámci samostatnej krajiny podarilo odraziť od

² James M. Buchanan: Politika očima ekonoma ISBN 80-86389-21-9, Praha 2002, s.53

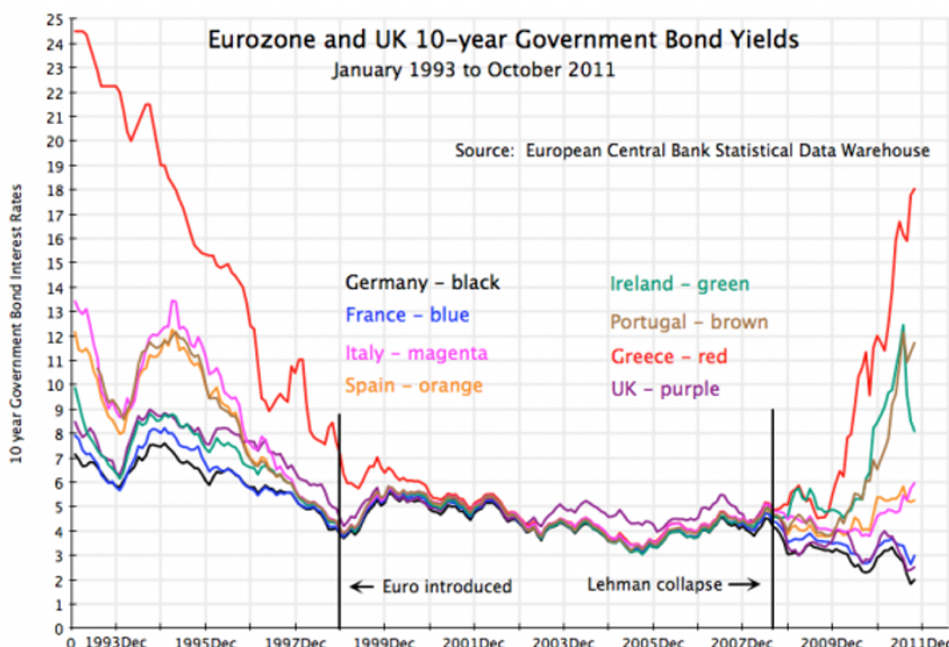
³ Michael Parenti: The Assassination of Julius Caesar: A People's History of Ancient Rome, ISBN 1-56584-797-0, New York, 2004

pomyselného dna. Pár efektívnych reforiem, vstup do európskych štruktúr a s tým spojený príliv investícií zahraničného kapitálu, dokázali Slovensku po prelome milénia prisúdiť povest' stredoeurópskeho, ekonomického tigra. Až do času, keď bolo treba pridať niečo viac a rast, ktorý sme dosiahli ako "montážna dielňa", pretaviť do technologickej ekonomiky s vyššou pridanou hodnotou.

Pristavme sa však ešte na chvíľu v roku 2009, čo bol míľnik kedy Slovensko prijalo spoločnú menu Euro. Hoci reformné tempo v tomto období už vyhaslo a pri moci boli populistické sily zamerané skôr na prerozdelenie, korupciu a klientelizmus, krajina sa aj tak stále viedla zotrvačnosťou na jeho vlne. Čo je však zaujímavé v porovnaní s Gréckom, tak u nás neprišlo k zásadnému zhoršeniu rozpočtovej disciplíny primárne z titulu prijatia Eura.

Grécko vstúpilo do menovej únie v roku 2001 napriek tomu, že neplnilo Maastrichtské kritériá (čo však nebol problém, ktorý by sa týkal výhradne Grécka). Toto neprirodzené spojenie plážovej ekonomiky a jednotnej európskej meny bol silne akceleračný moment smerom k rozpočtovým útesom. „Tradične rizikóvu krajinu začali investori vnímať ako ekonomiku krytú eurozónou. Úroky na gréckom dlhu sa prudko prepadli. Kým na začiatku 90. rokov si grécka vláda na svoje sľuby požičiavala za 20-percentný úrok, v roku 2001 bol úrok na gréckych dlhopisoch rovnaký, ako na nemeckých”.⁴

Obrázok: Priemerná úroková miera na 10-ročných štátnych dlhopisoch vo vybraných štátoch.

Zdroj : INESS, Sprievodca gréckou krízou, ECB a Vox

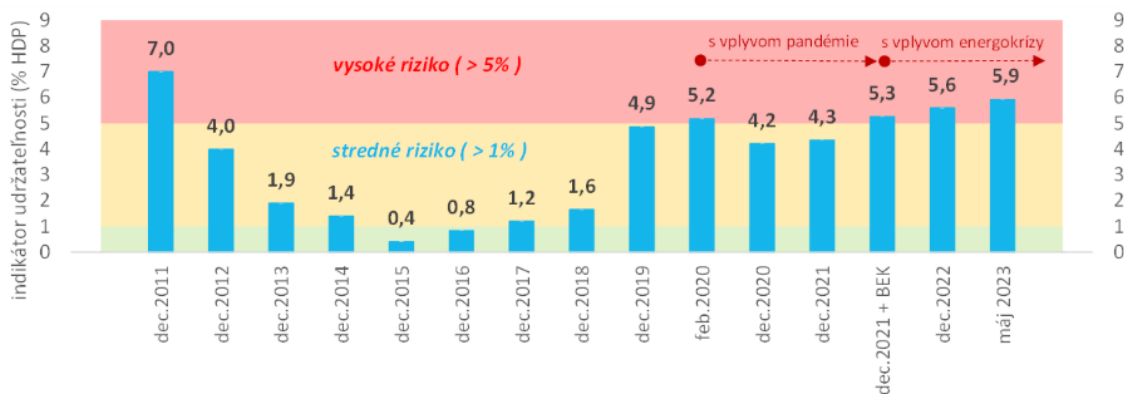
⁴ (INESS, Sprievodca gréckou krízou, s.2)
<https://www.iness.sk/sk/sprievodca-greckou-krizou>

Razantné zníženie úrokov na gréckych dlhopisoch umožnilo už v beztak zadĺženom štáte naplno roztočiť populistickú špirálu. Do žíl stredomorskej ekonomiky zrazu prúdil monetárny kokaín, čo otvorilo rozšafným politikom nové možnosti v prinášaní neustále lepších sociálnych benefítov a nových verejných výdavkov. Štátne rozpočty dosahovali z roka na rok enormné deficity, a to aj napriek stimulovanej ekonomike a relatívne priaznivým ekonomickým časom. Možno je to pre nás v porovnaní s Gréckom poľahčujúca okolnosť, ale samotný vstup do eurozóny nám nepriniesol podobný efekt a nebol katalyzátorom šialenej výdavkovej eufórie. Slovenské kritické momenty boli spojené skôr s následkami krízových šokov ako napríklad recesia po páde Lehman Brothers. Nechcem tým ospravedlňovať našu neschopnosť dosiahnuť vyrovnaný rozpočet ani predtým, či potom v lepších rokoch. Opätovne výrazné zhoršenie prišlo ale až v nedávnej minulosti pod ťarchou ekonomicky veľmi nepriaznivých okolností. Európu postihli bezprecedentné krízy v krátkom časovom slede v podobe celosvetovej Covidovej pandémie a ruskej agresie na nášho východného suseda Ukrajinu. Covidové zdravotné obmedzenia priškrtili naraz hospodársku produkciu, ako aj spotrebu domácností. Vojna na Ukrajine zase odhalila našu achillovu pätu v chýbajúcej energetickej diverzifikácii a závislosti na krajine ako Rusko. Ako to už býva, moderné riešenie centrálnych bánk (nielen ECB) spočívalo v zasypaní každého problému peniazmi - čím väčšieho problému, tým väčšími peniazmi. Napriec všetkými ekonomickými smermi je známa zákonitosť, že toto riešenie so sebou nevyhnutne prináša obrovský inflačný tlak, čo zhrnul trefne Juraj Karpíš v rozhovore pre .týždeň: „*Ak si pozrieme neoklasikov, nových keynesiánov či nových monetaristov, všetci sa zhodujú, že ak do ekonomiky nalejeme obrovský monetárny stimul, ktorý skombinujeme s fiškálnymi stimulmi, výsledok bude vysoká inflácia. Vysokú infláciu by bol videl prichádzať aj sám John Maynard Keynes.*”⁵

Slovenská Matovičovo-Hegerova vláda jednak pod tlakom nepriaznivej situácie, ale aj v snahe zachrániť svoju popularitu, sa úplne oddala monetárnemu spevu sirén v tóninách nízkych úrokových sadzieb, ktorý znel v rokoch 2020-2021 hlasnejšie než kedykoľvek predtým. Verejné výdavky narástli masívnym spôsobom, jednak na sanovanie dopadov covidu a energokrízy, ale aj na kreatívne prorodinné a sociálne opatrenia.

⁵ .týždeň 25/2022: Juraj Karpíš: Rozdávať dávky na boj proti rastúcim cenám a inflácii je ako hasiť požiar benzínom

Graf 1: Vývoj ukazovateľa dlhodobej udržateľnosti (% HDP)

Poznámka: BEK – bezpečnostná a energetická kríza vrátane vplyvu vojny na Ukrajine

Zdroj : Rada rozpočtovej zodpovednosti

Realita sa nedá nikdy oklamať, neoklamali ju ani Gréci a skôr, či neskôr vystaví účet aj nám. Požičané vankúše z krízových čias na nás už doľahli vo forme vysokej inflácie a tým pádom poklesu reálnej kúpnej sily. Ďalším citeľným dôsledkom bude zhoršenie nášho ratingu na medzinárodných trhoch s veľmi pravdepodobnou rizikovou prirážkou. Nasleduje strata konkurencieschopnosti, rast nezamestnanosti, či demografická katastrofa v podobe odlivu mozgov a dalo by sa pokračovať.

Máme ešte pud sebazáchovy?

V momente, keď človek rozpozná, že sa blíži k nárazu, či inému stretu s pravdepodobnými fatálnymi následkami, prirodzená reakcia je aktivovanie základného inštinktu. V poslednej chvíli by mali zapracovať automatické mozgové mechanizmy so snahou o vyhnutie sa, alebo aspoň stlmenie zrážky. Pokiaľ nemáte samovražedné sklony, nie je zrovna prirodzená reakcia, po uvedomení si situácie, dupnúť na plyn. Rozumiem, že toto sa nedá presne analogicky aplikovať na makroekonomické prostredie, kde sa jednotlivé ohrozenia neprejavujú bezprostredne v reálnom čase a do rovnice vstupuje množstvo ďalších premenných. Momentálne sa však nachádzame v stave, keď nielen bývalá úradnícka vláda, či odborné kruhy bijú na poplach, ale varovný prst dvíhajú aj medzinárodné inštitúcie. Naše verejné financie sú pri zachovaní súčasných trendov preukázateľne neudržateľné. Problémom

sú hlavne výdavky prehlbujúce štrukturálny deficit (čiže nie jednorázové, ale každoročné), neadresnosť sociálnych opatrení a nepriaznivý demografický vývoj. Situácia je teda pomerne jasne identifikovateľná. V čase, keď by som očakával aktiváciu pudu sebazáchovy pred blížiacim sa ekonomickým kolapsom, nová vláda prichádza s témami ako zavedenie plošného 13. dôchodku, či bonifikácia hypoték. Nikde som zatiaľ nezachytil správy o osekávaní verejných výdavkov, či zázračne objavených náleziskách ropy. Konsolidácia bude teda prebiehať (ak vôbec) opäť len na strane zvyšovania daní, čo v preklade znamená pridusenie už beztak dýchavičnej ekonomiky. Prípadne na úkor dôležitých elementov občianskej spoločnosti, ako sú napríklad mimovládky.

O motivácii terajšej vlády, za každú cenu sa udržať pri moci, si asi netreba robiť ilúzie, keďže osoby a obsadenie je nám z predošlého pôsobenia dôverne známe. Pud sebazáchovy sa v tomto prípade naozaj prejavil priamočiaro, akurát v úplne inom kontexte. Tentokrát sa jedná o záchranu pred trestnoprávnou zodpovednosťou.

Zarážajúci je pre mňa skôr fakt, že väčšinová časť spoločnosti uverila vo fatamorgánu, že sa už nemusíme prikrývať takou prikrývkou na akú máme a absolútne nereflektuje na blížiace sa problémy. Ťažko povedať, či volič Smeru, žijúci v zdedenom dome v Poltári túži dobrovoľne dotovať prostredníctvom svojich daní hypotéky pre kupcov napríklad bratislavských bytov. Človek milión - Jozef Mak je síce prirodzene vnímavý na vysokú infláciu, no napriek tomu si nenechá vysvetliť súvislosť a naďalej tvrdohlavo očakáva nezodpovednú, rozpočtovo nekrytú politiku. Zrejme je to jeden z prejavov spomínaného odpojenia občana od vnímania svojho podielu na správe vecí verejných prostredníctvom volieb a zdaňovania. Ako inak je možné, že ľudia aj 34 rokov po páde socializmu, stále vnímajú štát ako nejakú magickú, externú entitu s neobmedzenými zdrojmi a očakávajú, že by mal naplňať akúsi opatrovateľskú funkciu? Naša priama skúsenosť s reálnym socializmom, spomienky na dlhé rady a prázdne regále by mala byť predsa konkurenčná výhoda v porovnaní s bujnejúcimi socialistickými náladami v západnej Európe. Napriek tomu populistí úspešne identifikovali kolektivistický sentiment u veľkej časti populácie, na ktorý odkazujú do enormnej miery prifarbeným a idealizujúcim spôsobom.

Môžeme polemizovať nad tým, či by naša minulosť bez vplyvu totalitného, socialistického režimu vypestovala v ľuďoch väčšiu odolnosť voči spevu sirén s melódiami falošných sentimentov. Možno bolo Slovensko súčasťou 1. ČSR príliš krátko na to aby sme si na jej základoch dokázali osvojiť dostatočne silné mentálne črty schopné výraznejšej imunity voči zhubnému vplyvu komunistickej ideológie. Možno bolo Slovensko súčasťou ČSSR príliš dlho na to, aby tu nefungovali tak ľahko populistické heslá o budovaní sociálneho štátu.

Možno bol grécky kolaps príliš dávno, aby bol pre dostatočné množstvo ľudí silným mementom. Príčiny zostávajú veľmi hmlisté, isté však je, že dôsledky budú pre všetkých veľmi zreteľné.

ZDROJE:

- Eduard Petiška a Václav Fiala: Staré Grécke báje a povesti, Praha 2006, ISBN 8073604906, 191 s.
- Pavel Kosatík: Slovenské stoloťí, Praha 2021, ISBN 978-80-7215-686-3, 407 s.
- Hovory s TGM (2018), 80 min, podľa knižnej predlohy Karla Čapka
- <https://www.csfd.sk/film/548197-hovory-s-tgm/prehľad/>
- <https://www.postoj.sk/105375/nie-som-lichotník-ale-slováci-su-vitazmi-20-storočia>
- James M. Buchanan: Politika očima ekonoma ISBN 80-86389-21-9, Praha 2002, Preklad z anglického originálu: The Limits of Liberty, The University of Chicago, Chicago, 1975, (kap. 4 a 9), Cost and Choice, Markham Publishing Company, Chicago, 1969, (kap. 3), Positive Economics, Welfare Economics, and Political Economy“, Journal of Law and Economics, sv. II, 1959, str. 124–138
- Michael Parenti: The Assassination of Julius Caesar: A People's History of Ancient Rome, ISBN 1-56584-797-0, New York, 2004, 289 s.
- .týždeň 25/2022: Juraj Karpiš: Rozdávať dávky na boj proti rastúcim cenám a inflácii je ako hasiť požiar benzínom
- <https://www.iness.sk/sk/sprievodca-greckou-krizou>
- <https://www.rrz.sk/sprava-o-hodnoteni-plnenia-pravidiel-rozp-zodpovednosti-a-transparentnosti-za-rok-2022-august-2023/>
- <https://slovak.statistics.sk>